

УДК 343.85

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.22.2.14>

Колодчин Д.В.

*кандидат юридичних наук, докторант кафедри управління безпеки, правоохоронної та антикорупційної діяльності ПрАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID: 0000-0002-0820-4409*

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНОГО, ЯКИЙ ВЧИНЯЄ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ В МІСЦЯХ НЕСВОБОДИ ДКВС УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Характеристика особистості, яка вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, являється складною і малодослідженою проблемою, що вимагає, у тому числі, розуміння самих механізмів вчинення в місцях несвободи кримінальних правопорушень, аналізу усієї сукупності особистісних властивостей та особливостей не лише поведінки такої особи, а й ставлення як до закону так і до покарання в цілому.

За твердженням А.В. Кирилюка «таке вивчення не лише виходить на кримінологічно значимі соціальні явища і процеси, закономірно пов'язані із кримінально-протиправною поведінкою засуджених та їх злочинністю в місцях несвободи, а й допомагає виявляти характер відповідного зв'язку, надає можливості для прогнозування кримінально-протиправної поведінки засудженого» [1, с. 173].

Окремо варто зауважити, що знання персоналом та адміністрацією установ виконання покарань та слідчих ізоляторів характеристики та типології осіб які схильні вчиняти кримінальні правопорушення в місцях несвободи, надає змогу вчасно попередити їх кримінально-протиправні дії та не допустити не лише вчинення групової непокори, а й особливо тяжких злочинів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічним підґрунтям вивчення особистості засудженого є праці

таких вітчизняних вчених, як: А. В. Беца, І. Г. Богатирьов, В. А. Бадира, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, А. П. Закалюк, І. В. Іваньков, О. Г. Колб, В. Я. Конопельський, О. М. Кревсун, А. Х. Степанюк, В. М. Трубников, О. М. Кревсун, Я. О. Ліховіцький, С. В. Лучко, Л. І. Олефір М. С. Пузирьов, С. Я. Фаренюк, С.І. Халимон, С. В. Царюк, О. О. Шкута, О. В. Щербина, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.

Разом із тим, сучасний кримінологічний портрет особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України до сьогодні відсутній, що стало предметом даного наукового пошуку.

Метою статті є вивчення особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.

Виклад основного матеріалу. Велике значення для характеристики особи засудженого, який вчиняє у місцях несвободи кримінальне правопорушення, є соціально-демографічні ознаки, оскільки вони закладені ще до вироку суду [2, с. 143].

Проведений аналіз позицій вітчизняних вчених надав нам можливість у власному дослідженні, при наданні характеристики та типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, зупинитися на чотирьох основних групах ознак, а саме: соціально-демографічних, морально-психологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих.

До соціально-демографічних ознак осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи належать: стать, вік, громадянство, сімейний стан, освітній рівень, трудова діяльність, місце проживання тощо.

Починаючи розгляд соціально-демографічних ознак, в першу чергу варто встановити для яких саме кримінально-виконавчих установ найбільш характерним являється вчинення кримінальних правопорушень.

Проведений аналіз злочинності в місцях несвободи засвідчив, що найбільше кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня безпеки (52,5%), на другому місці перебувають СІЗО (30,0%) та на третьому – виправні центри (10,3%).

Станом на 01.01.2023 в установах виконання покарань ДКВС України утримувалось 44 598 осіб (на 01.12.2022 утримувалось 43 296), з них у виправних колоніях – 25441 засуджених, з них у виправних колоніях середнього рівня безпеки 19461 (76,5%): для чоловіків вперше засуджених до позбавлення волі – 7990 (31,4%) та 11471 (45,1%) для чоловіків, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі.

Враховуючи загальні показники засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки (чоловіки – 19439 (7982/11457) та жінки – 22 (засуджені до довічного позбавлення волі) (8/14), іноземні громадяни – 285 (187/98) чоловіків).

Аналіз отриманих статистичних даних доводить, що вчинення кримінальних правопорушень в місцях несвободи притаманне саме особам чоловічої статі. Така ситуація пояснюється не лише тим, що у структурі осіб, які відбувають кримінальні покарання в місцях несвободи переважно більшість складають чоловіки (99,8%), а й їх соціальною роллю у суспільстві.

Важливою складовою при наданні соціально-демографічної характеристики засуджених, за твердженням О.О. Шкути «являється врахування їх вікових потреб, світогляду,

переконань і життєвого досвіду кожного засудженого, що впливає на сприйняття ними покарання за вчинене кримінальне правопорушення та дозволяє персоналу місць несвободи максимально диференціювати програму індивідуально-виховного впливу на засуджених. Врахування вікових особливостей у період формування особистості має важливе значення для виховної роботи, яка проводиться із засудженими [3, с. 85].

За результатами проведеного нами дослідження встановлено, що вік засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки складає:

- до 20 років – 76 (72/4) чоловіків
- від 20-ти до 30 – ти років – 4622 (2912/1710) чоловіків, 1 жінка
- від 30-ти до 40 -ка років – 7948 (2851/5097) чоловік, 4 (2/2) жінки
- від 40-ка до 55 -ти років – 5464 (1565/3899) чоловіків, 7 (2/5) жінок
- від 55-ти до 60 -ти років – 826 (319/507) чоловіків, 3 (1/2) жінки
- понад 60 років – 503 (63/240) чоловіка, 7 (2/5) жінок

У зв'язку з чим можемо констатувати, що в місцях несвободи кримінальні правопорушення вчиняють чоловіки (99,8%), у віці у віці від 20-ти до 55-ти років (92,7%).

Така ситуація за твердженням А.І. Богатирьова пояснюється тим, що вік людини є найпродуктивнішим для категорії осіб від 25–50 років. Саме в цей період людина стверджується як особистість, набуває життєвого досвіду, здобуває професію, створює сім'ю та умови для її проживання, отже, є більш схильною до вчинення протиправних дій [4, с. 116].

Підтримуючи позиції поіменованих вище вчених варто наголосити на тому, що з метою запобігання вчинення засудженими нового кримінального правопорушення уповноважений пенітенціарний персонал повинен знати для якої саме вікової групи засуджених найбільш характерним є вчинення кримінальних правопорушень у місцях несвободи та використовувати ці відомості у своїй практичній діяльності.

Окремо варто зупинитися на категорії осіб похилого віку від 65 років, незначний відсоток (5,3%) яких також має місце при вивченні нами характеристики та типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи. Більшість із них, за ствердженням С.В. Кушнарьова втратили соціально-корисні зв'язки, і сподівання реалізувати себе у пост пенітенціарний період є вельми слабкою. Психологи зазначають, що невдачі самоствердження, самовираження, які нерідко супроводжують спілкування засудженого з соціальним середовищем, призводять до згортання стосунків із зовнішнім світом, самоізоляції, депресивного стану [5, с. 179], що нерідко призводить до вчинення в місцях несвободи нових кримінальних правопорушень. Саме тому вони потребують посиленої уваги з боку персоналу пенітенціарної установи, особливо начальників відділень соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими і психологів протягом всього часу перебування в установі виконання покарань, й особливо – у період їхньої підготовки до звільнення.

Громадянство України мають 98,6% засуджених.

Родина у більшості випадків набуває для засуджених важливого значення, оскільки дозволяє їм підтримувати зовнішні зв'язки з навколишнім світом, а також слугує матеріальною та моральною підтримкою їх існування в місцях несвободи [3, с. 80].

За справедливим висновки вітчизняних учених (Бандурка А. М., Денисова Т.А., Трубников В.М.) мета кримінального покарання досягається усуненням негативних якостей особистості, причому вимушений відрив засудженого від сім'ї, найближчого родинного оточення створює проблеми для його адаптації [6, с. 201].

Що знайшло свого окремого підтвердження за результатами нашого дослідження. Майже половина опитаних нами респондентів, з числа засуджених не мають власної сім'ї (48,6%), шлюб було розірвано під час відбування пока-

рання (72,6%). Це виклакано, у першу чергу тим, що більшість з них вели антисоціальний спосіб життя на свободі, вживаючи а алкоголь та/або наркотики, не намагаючись підтримувати сімейні стосунки чи здійснити спробу знайти сімю взагалі. З них 76,8% зазначили, що скоріше за все б утрималися від вчинення нового кримінального правопорушення в місцях несвободи, якби мали родину.

За результатами дослідження встановлено, що засуджені які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи на момент проведення опитування: не мають освіти взагалі або мають початкову загальну освіту – 4,6 %, базову загальну середню освіту – 18,6 %, повну загальну середню освіту – 34,8 %, професійно-технічну освіту – 26,8 %, неповну вищу освіту – 11,5 %, базову вищу освіту – 3,1 %, повну вищу освіту – 0,6 % засуджених.

Як бачимо вказаний вище освітній рівень вивчаємої категорії засуджених в місцях несвободи підкреслює їх соціальне становище у суспільстві.

Важливим елементом соціально-демографічної характеристики засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України, являється їх трудова діяльність.

Дані про особу через призму оцінки її трудової зайнятості дають змогу судити про інтереси засудженого, а її відсутність вказує на підміну соціально-корисної діяльності злочинною [3, с. 83].

Вказане твердження також тримало свого додаткового підтвердження і за результатами проведеного нами анкетування, за результатами якого встановлено, 46,4% засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи не мають трудового стажу взагалі.

Розділяючи точку зору О.Г. Колба, який зазначає: «розглядаючи сутність даного засобу щодо його застосування в кримінально-виконавчому процесі, можна зробити висновок, що суспільно корисна праця є сферою діяльності, яка постає як антикриміно-

гена умова», ми не можемо не погодитись з позицією інших вітчизняних вчених, які стверджують, що «праця засуджених в місцях несвободи відіграє важливу роль, оскільки дозволяє засудженому марно не витратити час, отримувати відповідно договору платню, яка дозволяє погасити збитки, причинені потерпілому, оплатити комунальні послуги, купити продукти харчування в магазині, який розташований на території кримінально-виконавчих установ закритого типу» [2, с. 140]. Нажаль, як показало наше дослідження 62,2 % засуджених, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи відмовляються від їх залучення до суспільно-корисної праці, мотивуючи це тим що право на умовно-дострокове звільнення вони всеодно не отримують та з інших суб'єктивних причин, основною з яких являється їх приналежність до кримінальної субкультури.

Проведене нами дослідження дало можливість встановити, що серед засуджених які вчинили або мали намір вчинити кримінальне правопорушення в місцях несвободи лише 16,2 % не мали постійного місця проживання.

Питома вага таких засуджених, проживали у містах (68,4%), жителів сільської місцевості – 31,6%.

Як бачимо соціально-демографічні данні осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України свідчать, що у своїй переважній таку категорію засуджених складають малоосвідчені та незабезпечені прошарки населення, які не знайшли своєї ролі в правовому суспільстві.

Отож вивчення соціально-демографічних ознак особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення в кримінально-виконавчих установах закритого типу, має окремий комплексний напрям і не може розглядатися без врахування інших ознак особи, зокрема: морально-психологічних, кримінально-правових та кримінально-виконавчих.

Виходячи з окресленого предмету дослідження ми не можемо не враховувати важливість характеристики засуджених, які вчиня-

ють кримінальні правопорушення в місцях несвободи в контексті вчинених ними кримінальних правопорушень, до якої в першу чергу відносимо наступні ознаки. До таких ознак ми відносимо: характер вчиненого засудженим в місцях несвободи кримінального правопорушення; судимість; строк покарання; визнання вини тощо.

Переходячи до розкриття першої ознаки варто зауважити, що в кримінально-правовому циклі, характер вчиненого кримінального правопорушення, являється найбільш значимим, оскільки не лише характеризує особу, яка вчиняє в місцях несвободи кримінальне правопорушення, а й акумулює у собі інших властивостей такої собистості.

Подібної точки зору дотримуються й інші вітчизняні дослідники, І. Г. Богатирьов та С.І. Халимон, стверджуючи, що види кримінальних правопорушень, за які було засуджено осіб, що відбувають ті чи інші види покарання, багато в чому відображають не лише характеристику суспільної небезпеки вчиненого ними діяння, а й особу злочинця [7, с. 167]. який володіє як стійкою так і не стійкою насильницькою орієнтацією.

До першої варто віднести кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи і її власності. До таких варто віднести: умисне вбивство (ст.ст. 115, 119, 121, 122, 127, 153, 187 КК України) [8] тощо.

Як правило не стійкою насильницькою орієнтацією характеризуються засуджені, які вчиняють у місцях несвободи кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. ст. 307, 308, 309, 364, 365, 367 КК України), кримінальні правопорушення що дезорганізують нормальну діяльність місць несвободи (ст. ст. 391, 392, 393, 394 КК України) та кримінальні правопорушення проти власності (ст.ст. 185, 186, 189, 190 КК України) [8].

В системі кримінально-правових ознак, що характеризують осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи досить

важливою є таку ознаку, як визнання вини у вчиненому кримінальному правопорушенні.

Результати проведеного нами дослідження засвідчили що вини у вчиненні кримінального правопорушення в місцях несвободи визнали лише 28,6% опитаних нами респондентів.

Четверта група ознак, в характеристиці осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення в місцях несвободи являються кримінально-виконавчі ознаки, важливість яких полягає не лише тому що вони характеризують особу засудженого, а те що надають змогу встановити ступінь застосування до таких засуджених основних засобів їх виправлення і ресоціалізації, й визначити роль кожного з них в даному процесі, а головне в процесі запобігання пенітенціарній злочинності.

Вони також сприяють виявленню специфічних детермінант, які обумовлюють вчинення кримінального правопорушення у виправній колонії і криються у самому процесі виконання відбування покарання та визначенню шляхів удосконалення заходів щодо їх недопущення [2, с. 149].

Найбільш загальним показником кримінально-виконавчих ознак засуджених, які вчинили кримінальні правопорушення в місцях несвободи являється місце відбування покарання. Як уже зазначалося вище найбільше (82,5%) кримінальних правопорушень вчиняється у виправних колоніях середнього рівня

безпеки (52,5%) та СІЗО (30,0%), що пов'язано з відбуванням в них покарання, у першу чергу раніше судимих особами.

Висновки. На підставі викладеного можемо запропонувати кримінологічній науці та пенітенціарній практиці сучасний кримінологічний портрет засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи, яким являється громадяни України, чоловічої статі у віці від 20-ти до 55-ти років, у своїй переважній більшості житель міст, без сім'ї, або шлюб розірвано під час відбування покарання, за освітнім рівнем не вище професійно-технічного, як правило без трудового стажу не бажаючий займатися суспільно-корисною працею, з антисоціальним та кримінально-протиправним способами життя, основою яких являється приналежність до кримінальної субкультури, в період відбування покарання злісно порушує встановлений порядок виконання та відбування покарання в місцях несвободи, за характером криміногенної мотивації характеризується насильницьким, корисливо-насильницьким, суспільно-протиправним або корисливим типом особистості, засуджений як мінімум повторно, до покарання у виді позбавлення волі на строк від 3 до 10 років, та вчинив в місцях несвободи (у виправних колоніях середнього рівня безпеки або СІЗО, кримінальне правопорушення.

Анотація

У статті здійснено вивчення особистості засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи ДКВС України.

За результатами проведеного дослідження запропоновано кримінологічній науці та пенітенціарній практиці сучасний кримінологічний портрет засудженого, який вчиняє кримінальні правопорушення в місцях несвободи, яким являється громадяни України, чоловічої статі у віці від 20-ти до 55-ти років, у своїй переважній більшості житель міст, без сім'ї, або шлюб розірвано під час відбування покарання, за освітнім рівнем не вище професійно-технічного, як правило без трудового стажу не бажаючий займатися суспільно-корисною працею, з антисоціальним та кримінально-протиправним способами життя, основою яких являється приналежність до кримінальної субкультури, в період відбування покарання злісно порушує встановлений порядок виконання та відбування покарання в місцях несвободи, за характером криміногенної мотивації характеризується насильницьким, корисливо-насильницьким, суспільно-протиправним або корисливим типом особистості, засуджений як мінімум повторно, до покарання у виді поз-

бавлення волі на строк від 3 до 10 років, та вчинив в місцях несвободи (у виправних колоніях середнього рівня безпеки або СІЗО, кримінальне правопорушення).

Ключові слова: кримінологічний портрет, особистість засудженого, кримінальні правопорушення місцях несвободи, злочинність у пенітенціарній сфері, запобігання.

Kolodchyn D.V. Concepts of criminality causes in the penitentiary sphere of foreign countries Summary

The article studies the personality of a convict who commits criminal offenses in the places of detention of the SPS of Ukraine.

Based on the results of the study, the author offers criminological science and penitentiary practice a modern criminological portrait of a convict who commits criminal offenses in places of detention, who are citizens of Ukraine, males aged 20 to 55 years, mostly urban residents, without a family, or whose marriage was dissolved while serving a sentence, with an educational level no higher than vocational, usually without work experience, unwilling to engage in socially useful work, with an antisocial and criminally illegal lifestyle based on belonging to a criminal subculture, and who, while serving a sentence, maliciously violates the established procedure for the execution and serving of sentences in places of detention, by the nature of criminogenic motivation, is characterized by a violent, selfishly violent, socially unlawful or self-serving personality type, has been convicted at least once, to a sentence of imprisonment for a term of 3 to 10 years, and committed a criminal offense in a place of detention (in medium-security correctional colonies or pre-trial detention centers).

Key words: criminological portrait, personality of a convict, criminal offenses in places of detention, crime in the penitentiary sphere, prevention.

Список використаних джерел:

1. Кирилюк А.В. Особи, які вчиняють злочини в установах виконання покарань як об'єкт кримінологічного вивчення. Кримінологічні засади запобігання злочинам в установах виконання покарань України (пенітенціарна кримінологія) : посіб. / за ред. О.М. Джужі. Київ : НАВС, 2013. С. 172–181.
2. Пенітенціарна кримінологія : підручник / І. Г. Богатирьов, А. В. Боровик, О. М. Джужа та ін. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – 464 с.
3. Виправлення та ресоціалізація засуджених, які відбувають покарання у виправних колоніях середнього рівня безпеки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шкута Олег Олегович ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – Д., 2011. – 237 арк. <https://dspace.oduvs.edu.ua/bitstreams/843805a5-27eb-46b7-9fe1-3bb5a81c097c/download>
4. Богатирьов А.І. Антикриміногенний вплив на злочинність у місцях несвободи України : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 432 с.
5. Кушнар'єв С. В. Геронтологічні проблеми пенітенціарної теорії та практики / С. В. Кушнар'єв // Проблеми пенітенціарної теорії та практики: Бюлетень Київського ін-ту внутр. справ. – 2000. – №5. – С. 179-182.
6. Бандурка А. М. Общая теория социальной адаптации освобождённых от отбывания наказания (правовой и социально-психологический анализ уголовно-исполнительной политики по реабилитации осуждённых) / [Бандурка А. М., Денисова Т.А., Трубников В.М.]. – Харьков-Запорожье: НУВД, ЗГУ, 2002. – 440 с.
7. Богатирьов І. Г. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт запобігання злочинам : [монографія] / І. Г. Богатирьов, С. І. Халимон. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 320 с.
8. Кримінальний кодекс України Кодекс України; Кодекс, Закон від 05.04.2001 №2341-III Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20221229#Text>